

Att skiljas är att dö en smula...¹

Skilsmässa och psykisk ohälsa hos svenska kvinnor och män

AV MICHAEL GÄHLER

Under 1990-talet har i runda tal 140 000-150 000 svenskar årligen erfarit en skilsmässa eller separation.² Till ungefär lika stora delar består den här gruppen av män, kvinnor och barn. Hur påverkas individerna av denna erfarenhet? Det är tydligt att människor förväntar sig att en eventuell skilsmässa skulle ha en dramatisk inverkan på deras liv. När amerikaner ombetts rangordna ett stort antal potentiella livshändelser utifrån hur stora förändringar de antas åstadkomma i den normala livsföringen hamnar händelsen "skilsmässa" mycket nära toppen (Dohrenwend et al. 1978; Holmes & Rahe 1967). Att en skilsmässa eller separation verkligen har en stor inverkan på människors levnadsvillkor bekräftas av ett stort antal empiriska studier. Frånskilda uppvisar t.ex. oftare än sammanboende olika typer av sociala problem, de erfar oftare negativa livshändelser (som olyckor, kriminalitet och närståendes död), deras fysiska och psykiska hälsa är i allmänhet sämre, liksom de ekonomiska villkoren för frånskilda kvinnor (Lorenz et al. 1997; se också Holden & Smock 1991; Kelly 1989; Kitson & Morgan 1990; Raschke 1987; Simons 1996 för litteraturgenomgångar).

En skilsmässa är således en mångfacetterad händelse som rymmer ett antal olika dimensioner. Till detta kommer att vi kan förvänta oss att en skilsmässa påverkar parterna på olika sätt. I de flesta fall är parterna sannolikt inte överens om skilsmässobeslutet. Medan den ena parten vill skiljas kan den andra, även om hon är medveten om äktenskapliga problem, vilja försöka nå en lösning på dessa och en fortsättning på äktenskapet. Under sådana omständigheter kan hon känna sig sårad och övergiven och skilsmässan kan upplevas

Michael Gähler, filosofie doktor, är verksam inom Levnadsnivåprojektet vid Institutet för social forskning (SOFI), Stockholms universitet. Hans forskning rör huvudsakligen skilsmässa och dess sociala, ekonomiska och psykologiska konsekvenser för barn och vuxna.

som en livskris. I gengäld kan initiativtagaren till skilsmässan uppleva denna som starten på ett bättre liv med nya möjligheter. Det förefaller emellertid som att en skilsmässa är en svår erfarenhet för båda parter. Undersökningar vittnar om den ambivalens och osäkerhet båda känner. Att stanna i ett olyckligt äktenskap kan emellertid innebära en motsvarande påfrestning på den psykiska hälsan; vissa studier gör t.o.m. gällande att detta är en än större påfrestning än en skilsmässa (Gove et al. 1983; Ross 1995).

I denna uppsats fokuseras frågan på vilket sätt en skilsmässa är associerad med individens psykiska välbefinnande.³ Tidigare svenska studier som behandlar denna frågeställning är få. Här har det varit möjligt att basera de empiriska analyserna på ett relativt stort, longitudinellt datamaterial med stor informationsbredd (de svenska Levnadsnivåundersökningarna). Det senare gör att det är möjligt att särskilja betydelsen av skilsmässan i sig från betydelsen av andra levnadsvillkor som förändras i samband med skilsmässan. Materialets storlek möjliggör t.ex. separata analyser av kvinnor och män respektive föräldrar och barnlösa och den longitudinella ansatsen ger indikationer om kausalitetsordningen: följde en förändring av den psykiska hälsan på skilsmässan eller föregick förändringen skilsmässan?

En teoretisk bakgrund

Skilsmässa och psykisk ohälsa

I internationella studier av sambandet mellan en individs familjetyp och hennes psykiska välbefinnande lider frånskilda vanligtvis av en sämre hälsa än änkor/änklingar och ogifta (d.v.s. sådana som aldrig varit gifta) vilka i sin tur har ett lägre välbefinnande än individer som lever i ett intakt parförhållande (Pearlin & Johnson 1977; Raschke 1987).⁴ Detta förhållande är oberoende av vilken indikator på psykisk ohälsa som används och om hälsotillståndet är självrapporterat eller mäts på något annat sätt. Frånskilda vårdas t.ex. oftare än gifta vid psykiatriska kliniker och sjukhus och de lider oftare av ångest, depression, ilska, en känsla av oförmåga, otillräcklighet, utanförskap och ensamhet. Individer som genomgått en skilsmässa uppvisar också en förhöjd dödlighetsrisk, framförallt beteenderelaterad sådan som självmord, trafikolyckor, dråp och mord. De avlider också oftare som en följd av hjärt- och kärlsjukdomar och levercirrhos, varav åtminstone den senare vanligtvis är en följd av alkoholmissbruk (se litteraturgenomgångar av Bloom et al. 1979; Kelly 1989; Kitson et al. 1989; Kitson & Morgan 1990; och studier av bl.a.

Gerstel et al. 1985; Hemström 1996; Lorenz et al. 1997; Mastekaasa 1995; Rosengren et al. 1989).

En central fråga i detta sammanhang är givetvis om de frånskildas ofärd, såsom den beskrivits ovan, är (i) en direkt följd av skilsmässan i sig, (ii) en indirekt följd av att andra levnadsvillkor förändras i samband med skilsmässan eller (iii) om frånskilda uppvisade ett sämre psykiskt välbefinnande redan då de levde i ett parförhållande. I det senare fallet, den s.k. selektionshypotesen, ställs frågan om individens psykiska hälsa verkligen *förändras* vid en skilsmässa. En alternativ möjlighet är ju att individer med olika typer av psykiska problem är predestinerade för skilsmässa, d.v.s. att dessa löper större risk än andra att skilja sig. Under sådana omständigheter kan en skilsmässa visserligen ytterligare försämra den psykiska statusen men detta sker hos individer som redan dessförinnan uppvisade psykisk ohälsa (något som i sig kan ha bidragit till skilsmässan).

Frågan huruvida en egenskap är permanent hos individen eller uppstår som en följd av förändringar i andra levnadsvillkor kan endast besvaras med en longitudinell undersökningsdesign där man följer ett och samma studieobjekt över tid. När Menaghan (1985) och Menaghan och Lieberman (1986), med hjälp av longitudinella data, jämför två grupper av individer, den ena gift vid tidpunkt 1 (t_1) och frånskild vid tidpunkt 2 (t_2) och den andra gift med samma partner vid båda tidpunkterna, finner de ingen skillnad mellan de båda grupperna vid t_1 medan graden av depression är signifikant högre bland de frånskilda vid t_2 . Detta resultat ger således inget stöd för selektionshypotesen utan snarare för hypotesen att den psykiska hälsan, antingen direkt eller indirekt, försämras som en följd av skilsmässan. I motsats till dessa resultat finner dock Doherty et al. (1989) att individer som kom att skilja sig uppvisade ett lägre välbefinnande redan *före* skilsmässan. En möjlig förklaring till detta förhållande är, enligt författarna, emellertid det faktum att de frånskilda intervjuades bara ungefär ett år innan de skilde sig, d.v.s. vid en tidpunkt när äktenskapet sannolikt inte fungerade särskilt väl och makarna torde ha förutsett den kommande skilsmässan och dess eventuella negativa följder. Detta resultat har replikerats i mer nyligen genomförda amerikanska och norska studier. Booth och Amato (1991) och Mastekaasa (1995), som båda intervjuat respondenter vid tre olika tidpunkter, visar att graden av psykisk ohälsa är högre bland dem som erfarit en skilsmässa än bland dem som levt med samma partner under hela tidsperioden. Skillnaden i psykiskt välbefinnande föreligger

emellertid redan en kort tid före skilsmässan medan det inte förekommer några skillnader längre tillbaka i tiden. Detta resultat har tagits till intäkt för att den psykiska hälsan försämras som en följd av skilsmässan eller den kris som tiden strax före skilsmässan kan innebära. Mastekaasa problematiserar emellertid denna slutsats genom påpekandet om "temporär selektion" (*temporary selection*), d.v.s. att psykisk ohälsa inte behöver vara en effekt av skilsmässan, eller omständigheter i samband med denna, utan att den psykiska ohälsan uppstår som en effekt av någon annan omständighet och att individens psykiska status i sin tur orsakar en skilsmässa inom en relativt kort tidsperiod. Även om det är teoretiskt möjligt att särskilja temporär selektion från direkta eller indirekta effekter av en skilsmässa så är det svårt att skilja dessa förklaringsmodeller åt empiriskt. Ingen av de ovan återgivna studierna ger emellertid stöd åt det som Mastekaasa kallar "permanent selektion" (*permanent selection*), nämligen att frånskilda individer besitter egenskaper som gör dem benägna att lida av en konstant dålig psykisk hälsa och en därmed förknippad förhöjd skilsmässorisk.

Givet att psykisk ohälsa för många frånskilda är en direkt följd av skilsmässan eller de omständigheter som föregår eller följer av den, vad är det som kan antas påverka den psykiska hälsan på ett negativt sätt? Enligt "krismodellen" (*the crisis model*) utgör skilsmässan en stark mental påfrestning på individen. En skilsmässa är en ambivalent erfarenhet för många tidigare äkta makar. Å ena sidan kan det, åtminstone för den ena parten, innebära en känsla av lättnad att lämna ett förhållande som, åtminstone en tid före skilsmässan, fungerade dåligt och där kostnaderna av att stanna kvar bedömdes som högre än de fördelar som äktenskapet genererade. Å andra sidan tyder vissa studier på att ett känslomässigt band finns kvar till den tidigare partnern också efter skilsmässan, oberoende av om man initierat skilsmässan eller ej och oberoende av graden av attraktion gentemot den tidigare partnern (Hopper 1993; Weiss 1976). Denna "separationsångest" har ett samband med psykisk ohälsa i form av ångest och depression (Kitson et al. 1989). Givet att umgänget med den tidigare partnern minskar kontinuerligt efter skilsmässan kan man anta att det känslomässiga bandet mellan de tidigare makarna försvagas över tid (Weiss 1976). En rimlig hypotes är därför att de flesta frånskilda så småningom anpassar sig känslomässigt till sin nya livssituation. Det finns dock inget konsekvent stöd för denna hypotes. Medan Booth och Amato (1991) och Lorenz et al. (1997) visar att den psykiska hälsan bland frånskilda

var klart sämre just efter skilsmässan än de följande åren så finner Mastekaasa (1995) inte någon skillnad i psykisk ohälsa oavsett om skilsmässan ägde rum 0-4 eller 4-8 år tidigare och han gör därför tolkningen att en skilsmässa utgör en permanent påfrestning (*permanent strain*) på individens psykiska hälsa.

Vanligtvis innebär en skilsmässa emellertid inte enbart en känslomässig påfrestning. Till detta kommer också ett antal praktiska förändringar som kan ha en negativ inverkan på individens livssituation. Två sådana potentiella förändringar är en försämrade ekonomisk situation och en reduktion av det sociala nätverket och det sociala stödet.

Det finns ingen allmängiltig definition av begreppet socialt stöd (*social support*) men empiriskt har ett antal operationaliseringar prövats. I en av de mest spridda definitionerna står dock begreppet för 'information som ger individen uppfattningen att någon bryr sig och att hon är älskad... uppskattad... [och] tillhör ett nätverk av kommunikation och ömsesidiga skyldigheter' (Cobb 1976:300, citerad i Oakley 1992:29).⁵ Denna "information" kan överföras av t.ex. en partner, vänner, släktingar eller arbetskamrater, d.v.s. av individens sociala nätverk. Betydelsen av socialt stöd för fysiskt och psykiskt välbefinnande är väldokumenterad (se t.ex. Oakley 1992; Thoits 1995 för litteraturgenomgångar).

Tillgången till socialt stöd och storleken på det sociala nätverket är korrelerad med civilstånd. Studier från olika länder visar att frånskilda, utöver det faktum att de lever som ensamstående, generellt sett har mindre sociala nätverk än sammanboende individer (se Gunnarsson & Cochran 1990 för en komparativ studie av Sverige och USA; Schöningh 1992 för en studie av Tyskland; Milardo 1987 för en litteraturgenomgång).⁶ Detta är viktigt eftersom nätverksstorleken förefaller vara positivt korrelerad med den psykiska återhämtningen efter en skilsmässa (Wilcox 1981). Skälen till att de frånskilda har mindre sociala nätverk än sammanboende individer kan vara flera. Ett viktigt skäl är att många tvingas flytta efter en skilsmässa (jfr. Gähler 1997). Den ekonomiska förlusten vid en skilsmässa ofta innebär, framförallt för kvinnor (se nedan), kan också göra det svårt att upprätthålla och förstärka sitt sociala nätverk. Utöver detta mister frånskilda också ofta kontakten med den del av det tidigare gemensamma nätverket som "tillhör" den tidigare maken.

Även om en skilsmässas effekter på individens ekonomiska omständigheter varierar i olika samhällen så har en familjesplittring vanligtvis svåra implikationer för kvinnor medan mäns situation inte påverkas alls eller t.o.m.

förbättras (se Gähler 1998 för en svensk studie och Holden & Smock 1991 för en litteraturgenomgång av amerikanska studier). Låg inkomst, fattigdom och ekonomiska bekymmer har ett direkt samband med ångest och depression hos såväl barn som vuxna (McLeod & Shanahan 1993; Voydanoff 1990). Socioekonomisk status korrelerar också positivt med storleken på det sociala nätverket, aktiviteten/deltagandet i det sociala nätverket och uppfattningen om i vilken grad man har tillgång till socialt stöd (Thoits 1995). Till detta kommer att frånskilda löper en större risk än andra grupper att råka ut för "negativa livserfarenheter" (*negative life events*) såsom t.ex. olyckor och kriminalitet, framförallt under åren omedelbart efter skilsmässan (Lorenz et al. 1997; McLanahan 1983; Simons et al. 1996). I vissa studier reduceras skillnaden i psykisk hälsa mellan frånskilda och individer i intakta parförhållanden kraftigt efter kontroller för olika indikatorer på ekonomiska levnadsvillkor, socialt nätverk och socialt stöd och negativa livshändelser (Gove & Shin 1989) och i andra studier försvinner skillnaderna helt (Gerstel et al. 1985; Lorenz et al. 1996, 1997; Menaghan & Lieberman 1986).

Skillnader mellan män och kvinnor

En skilsmässa kan antas påverka män och kvinnor på olika sätt. Å ena sidan borde männens bättre ekonomiska villkor efter en skilsmässa innebära att deras psykiska hälsa påverkas mindre negativt än kvinnors. Vidare får kvinnan oftast vårdnaden om de eventuella barnen, vilket kan vara positivt i sig men också, framförallt parat med förvärvsarbete, inge en känsla av otillräcklighet och att inte hinna med vare sig barn eller hushållsarbete i den utsträckning hon skulle vilja (se nedan). Vissa har också argumenterat att kvinnor investerar mer i familjen, tar ett större ansvar för äktenskapet och därför uppfattar en skilsmässa som ett större misslyckande än vad män gör (Kurdek 1990). Å andra sidan menar vissa att de traditionella könsrollsmönstren, t.ex. fördelningen av hushållsarbetet, borde innebära att kvinnor klarar livet som ensamstående bättre än männen (Gove 1972) (se nedan). Man menar också att kvinnor i högre grad har tillgång till socialt stöd utanför kärnfamiljen.

Sambandet mellan socialt nätverk, socialt stöd och kön är komplext. Å ena sidan visar amerikanska studier att män, i större utsträckning än kvinnor, behåller sina vänner under äktenskapet och att deras nätverk är större. Kvinnors vänskapsband tunnas ut under äktenskapet och, istället, umgås de mer med familj och släkt. Å andra sidan investerar kvinnor mer i sina vän-

skapsrelationer; de är mer intima och förtroliga (Milardo 1987; Thoits 1995). Det är således troligare att kvinnor kan få socialt stöd utanför familjen och att män är mer beroende av sin partner för att få detta stöd.⁷ Tidigare studier visar emellertid också att kvinnor i högre grad *söker* socialt stöd under psykiska påfrestningar (Thoits 1995) medan män verkar ha ett mindre *behov* av sådant stöd under dessa omständigheter (Milardo 1987).

Resultaten i undersökningar som prövat om det finns könsskillnader i effekter av skilsmässa på den psykiska hälsan är långtifrån entydiga. Medan vissa studier visar att kvinnor påverkas mer negativt visar andra motsatsen och ytterligare andra finner inte några könsskillnader alls. I litteraturgenomgångar dras således ofta slutsatsen att de empiriska bevisen för könsskillnader är motsägelsefulla (Kitson et al. 1989; Kitson & Morgan 1990; Raschke 1987). Gerstel et al. (1985) finner dock en intressant interaktionseffekt. Visserligen försämras det psykiska välbefinnandet efter en skilsmässa i samma utsträckning för kvinnor som för män i denna studie men förklaringen till detta står att finna i olika orsaker för de båda könen. Medan frånskilda kvinnors sämre psykiska hälsa helt kan förklaras av att de har sämre ekonomiska resurser än kvinnor i intakta par så spelar detta endast en marginell roll som förklaring till skillnaden mellan män i de två familjetyperna. Här förklaras istället denna skillnad av olikheter i tillgång till socialt stöd och nätverk.⁸ Enligt författarna kan deras resultat tolkas så att "den könsliga fördelningen av arbete och känslor inom äktenskapet fortsätter utöva ett socialt och psykologiskt inflytande över parterna också utanför äktenskapet" (s. 97).⁹

Liksom i andra västländer utför kvinnor lejonparten av hushållsarbetet i Sverige (Flood & Gråsjö 1997; Neremo 1994). Efter en skilsmässa måste den ensamstående mannen utföra alla hushållssysslor själv. Kvinnan får ofta den huvudsakliga vårdsnaden om barnen. Å ena sidan förlorar kvinnan en resurs, sin partner, som tidigare bidrog genom att utföra åtminstone en del av hushållssysslorna. Å andra sidan bidrar också en partner till mängden hushållsarbete som måste utföras. Givet att männen endast gör en mindre del av hushållsarbetet är det således inte klart hur den totala hushållsarbetsbördan förändras för kvinnan efter en skilsmässa (Acock & Demo 1994). Svenska studier visar dock att ensamstående kvinnor generellt sett lägger ner mindre tid på hushållsarbete än deras sammanboende medsystrar (Hörnqvist 1997; Rydenstam 1992).

Ensamstående kvinnor ökar emellertid ofta sitt arbetsutbud, sannolikt delvis som en följd av den ekonomiska förlust många kvinnor gör efter en skilsmässa (Peterson 1989). Enligt "rollackumulerings-" (*role accumulation*) och "rollexpansionsperspektiven" (*role expansion*) bidrar förvärvsarbete till att förbättra kvinnors psykiska välbefinnande (Cohen et al. 1990; Moen 1992). Yrkeskunskap är positivt korrelerat med självförtroende och umgänge med arbetskamrater förstärker det sociala nätverket. Förvärvsarbete antas också stärka den personliga identiteten och bidra till en känsla av självförverkligande (Frankenhaeuser 1993; Moen 1992). I motsats till detta kan rollen som hemmafru innebära isolering, oro för att inte tjäna egna pengar och en känsla av att vara uttråkad (Moen 1992). Det faktum att en ökning i förvärvsarbetstid ofta inte innebär en motsvarande nedgång i hushållsarbetstid har emellertid givit grund till en motsatt syn på det kvinnliga förvärvsarbetet. Här antas det att det dubbelarbete som krävs av många kvinnor (*role strain och role overload*) påverkar kvinnors psykiska välbefinnande på ett negativt sätt (Cohen et al. 1990; Moen 1992).

Betydelsen av föräldraskap

Som nämnts ovan fortsätter de allra flesta barn huvudsakligen bo hos sin mor efter en skilsmässa mellan föräldrarna. I Sverige är också de flesta mödrar, både ensamstående och sammanboende, förvärvsarbetande. Det är rimligt att anta att kombinationen av förvärvs- och hushållsarbete är särskilt påfrestande för ensamstående mödrar (McLanahan & Adams 1987; Moen 1992). Även om ensamstående och sammanboende mödrar spenderar lika mycket tid för förvärvs- och hushållsarbete totalt sett (Rydenstam 1992) så är det troligt att ensamstående mödrar i högre grad lider av svårigheter att utföra alla de sysslor som förväntas av henne själv och omgivningen (*task overload*) (Weiss 1979). Man kan också anta att ensamstående mödrar har mindre möjlighet att vara "tidsflexibla". Sammanboende kvinnor kan ofta "delegera" de akuta hushållssysslor de själva inte hinner med till sin partner medan en sådan möjlighet inte står öppen för de ensamstående kvinnorna. Denna brist på flexibilitet kan ha en negativ inverkan på såväl den psykiska hälsan som möjligheten att bibehålla det sociala nätverket.¹⁰ Ensamstående mödrar uppger också oftare än sammanboende mödrar att de skulle vilja ha mer tid för sina barn (Rydenstam 1992). Många av barnens behov och önskningar kan varken negligeras eller skjutas upp utan måste åtgärdas genast. Om det då inte finns

någon far i hushållet måste modern alltid vara tillgänglig. Denna omständighet kan öka stressen hos såväl mor som barn. Ett antal amerikanska studier har visat att föräldrar uppger ett lägre psykiskt välbefinnande än barnlösa (Bird 1997; Hughes 1989; se också McLanahan & Adams 1987 för en litteraturgenomgång). Detta förefaller emellertid inte vara en effekt av föräldraskapet i sig utan snarare av de restriktioner i tid och ekonomi som föräldraskapet innebär, särskilt för ensamstående föräldrar (McLanahan & Adams 1987).

Givet ålder och utbildningsnivå påvisar Hughes (1989) större negativa effekter av föräldraskap på det psykiska välbefinnandet hos tidigare gifta än på dem som fortfarande är gifta. Änkor, änklingar, frånskilda och separerade utan barn uppvisar emellertid inte högre nivåer av ångest och oro än deras gifta motsvarigheter. Hughes noterar också att ett försämrat psykiskt välbefinnande kan orsakas av att man har barn som inte lever i samma hushåll som man själv. Föräldrar med frånlevande barn uppvisar oftare ångest och oro och de är i mindre utsträckning lyckliga. Effekten av föräldraskap är således komplex; att ha sina barn boende hos sig kan, å ena sidan, utgöra en börda i form av ett ökat antal hushållsarbetsysslor men, å andra sidan, också bidra till att göra livet meningsfullt. Att ha sina barn boende i ett annat hushåll minskar naturligtvis hushållsarbetsbördorna men kan också orsaka frustration och längtan.

Frågeställningar

I de följande empiriska analyserna är avsikten att besvara följande frågor. För det första, är en skilsmässa korrelerad med ett lägre psykiskt välbefinnande hos individen, d.v.s. uppger frånskilda individer att de har en sämre psykisk hälsa än vad individer i intakta par gör? För det andra, om de frånskilda lider av en sämre psykisk hälsa, beror detta på skilsmässan i sig? Eller är förklaringen en selektionseffekt eller kanske det faktum att andra levnadsvillkor med betydelse för det psykiska välbefinnandet förändras i samband med skilsmässan? Som beskrivits ovan kan en skilsmässa generera försämrade ekonomiska villkor och negativa förändringar av det sociala nätverket, förändringar som i sin tur kan påverka det psykiska välbefinnandet på ett negativt sätt. För att pröva dessa hypoteser kommer ett antal multivariata analyser att genomföras. Den eventuella selektionseffekten kan också prövas då vi har tillgång till longitudinella data. För det tredje, påverkas män och kvinnor på

olika sätt av en skilsmässa? Här genomförs separata analyser för de båda könen. För det fjärde, om det finns några negativa effekter av en skilsmässa på det psykiska välbefinnandet, avtar dessa över tid eller finns det en permanent påfrestning av en skilsmässa så som det föreslagits av t.ex. Mastekaasa (1995)? För det femte, och avslutningsvis, vilken är inverkan av föräldraskap? Är barn att betrakta som en börda vilka förstärker den negativa effekten av en skilsmässa på den psykiska hälsan eller ger barnen, tvärtom, stöd som motverkar denna effekt? Påverkar närvarande och frånvarande barn de frånskilda på olika sätt? Påverkar föräldraskap och tidsallokering ensamstående och sammanboende mödrar på olika sätt?¹¹ Innan analyserna av dessa frågor tar vid följer här en beskrivning av det datamaterial och de variabler som används.

Datamaterial, variabler och metod

Datamaterial

Den empiriska prövningen i denna studie baserar sig på data från 1981 och 1991 års Levnadsnivåundersökningar (LNU), genomförda vid Institutet för social forskning (SOFI).¹² Strukturerade besöksintervjuer genomfördes med ett slumpmässigt urval om ungefär en promille av den svenska befolkningen i åldrarna 18-75 år. LNU har en s.k. panelstruktur vilket betyder att ett stort antal respondenter tagit del i båda de undersökningar som är aktuella här och att de frågor som ställdes till stora delar var identiska vid de två undersökningstillfällena. Detta gör det möjligt att studera hur människors levnadsvillkor förändrats mellan 1981 och 1991.

Syftet med LNU är bl.a. att beskriva hur olika typer av resurser och välfärdsindikatorer är fördelade i befolkningen. Därför är datamaterialet rikt på information och fångar ett stort antal dimensioner av individers levnadsvillkor. I 1981 års undersökning intervjuades 5 613 individer och svarsfrekvensen var 82,4 procent. Motsvarande tal för 1991 års undersökning var 5 306 individer och 79,1 procent.

VARIABLER

Fördelningen av de variabler som ingår i analyserna står att finna i Tabell 1.

TABELL 1. DESKRIPTIV STATISTIK FÖR VARIABLER I ANALYSERNA.

<i>Variabel</i>	<i>N</i>	<i>N</i>	<i>Variabel</i>	<i>N</i>	<i>N</i>
Familjetyp 1981-1991	2 340	100,0	Kön	2 340	100,0
Intakt par	2 078	88,8	Män	2 078	49,9
Omgift	107	4,6	Kvinnor	107	50,1
Frånskild	155	6,6	Psykisk ohälsa 1981	2 340	100,0
Ålder 1991	2 340	100,0	Medelpoäng index (std.avv.)	(1,66)	0,68
Medelålder i år (std.avv.)	(11,9)	51,4	Psykisk ohälsa 1991	2 340	100,0
Utbildningsnivå 1991	2 340	100,0	Medelpoäng index (std.avv.)	(1,70)	0,82
Grundskola	781	33,4	Justerad disponibel inkomst 1990 (i 10	2 340	100,0
Lägre yrkesutbildning	516	22,1	Medelinkomst (std.avv.)	(3,57)	9,72
2-årigt gymnasium	564	24,1	Kontantmarginal 1991	2 340	100,0
3/4-årigt gymnasium	291	12,4	Ja	1 826	78,0
Universitets-/högskoleexamen	188	5,0	Nej	514	22,0
Ekonomiska svårigheter 1991	2 340	100,0	Socialt stöd 1991	2 340	100,0
Ja	179	7,6	Ja	2 223	95,0
Nej	2 161	92,4	Nej	117	5,0
Hög umgängesfrekvens med vänner 1991	2 340	100,0	Hög umgängesfrekvens med släktingar	2 340	100,0
Ja	973	41,6	Ja	1 143	48,8
Nej	1 367	58,4	Nej	1 197	51,2
Antal hushållsarbets timmar per vecka	2 340	100,0	Antal förvärsarbets timmar per vecka	2 340	100,0
Medelvärde, antal timmar	(11,47)	13,51	Medelvärde, antal timmar	(18,53)	28,93
Barn ≤ 18 år i hushållet 1991	2 340	100,0	Barn ≤ 18 år utanför hushållet 1991	2 340	100,0
Ja	981	41,9	Ja	85	3,6
Nej	1 359	58,1	Nej	2 255	96,4

Den beroende variabeln

Psykisk ohälsa. Sex olika indikatorer används som ett mått på den beroende variabeln psykisk ohälsa. Respondenterna ombeds uppge om de lidit av något av följande besvär under de senaste 12 månaderna: "allmän trötthet", "sömnbesvär", "nervösa besvär", "depression", "mental sjukdom" och "överansträngning". För varje indikator kodas "inga besvär" som 0, "lätta besvär" kodas som 1 och "svåra besvär" som 3 (förutom vid "mental sjukdom" där både lätta och svåra besvär kodas som 3).¹³ Följaktligen kan värdet på den beroende variabeln variera mellan 0 och 18 för var och en av respondenterna. Ett högre värde på variabeln indikerar således ett lägre psykiskt välbefinnande.

Oberoende variabler

Familjetyp. Individer som var sammanboende (d.v.s. gifta eller samboende) år 1981 har följts fram till 1991 (ca. 2 400 individer). Under perioden fortsatte en stor majoritet (88,9 procent) leva med samma partner medan andra skilde sig eller separerade och levde som ensamstående år 1991 (6,5 procent) och ytterligare andra skilde sig eller separerade under perioden och hade inlett ett nytt sammanboende år 1991 (4,5 procent). För att referera till respektive kategori används fortsättningsvis begreppen *intakt par*, *frånskild* och *omgift*.¹⁴

Socialt nätverk och socialt stöd. Betydelsen av tre dimensioner av socialt nätverk och socialt stöd analyseras här. Den första variabeln, *umgänge med släktingar*, är baserad på två frågor: om respondenten har släktingar på besök respektive om hon besöker släktingar. Båda dessa frågor har tre svarsalternativ: "nej", "ja, ibland" och "ja, ofta". Variabeln är dikotomiserad och särskiljer dem som svarar "ja, ofta" på minst en av frågorna från övriga. Den andra variabeln, *umgänge med vänner*, är skapad på motsvarande sätt.¹⁵ Den tredje variabeln, *socialt stöd*, är också den baserad på två frågor: "Ibland behöver man hjälp och stöd av någon. Har Du någon anhörig eller nära vän som ställer upp..." (i) "...om Du blir sjuk?" och (ii) "...om Du behöver prata med någon om personliga bekymmer?". En stor majoritet av respondenterna uppger att de har tillgång till båda typerna av socialt stöd och därför delas variabeln in i två kategorier: de som har båda typerna av socialt stöd och de som saknar endera eller båda typerna av socialt stöd.

Ekonomiska villkor. Tre olika indikatorer används för att mäta individens ekonomiska förutsättningar. I motsats till flera tidigare undersökningar,

vilka kontrollerar för hushållsinkomst, används här istället ett mått på den *justerade disponibla inkomsten*. Hushållsinkomst tar inte hänsyn till skillnader i antalet hushållsmedlemmar mellan olika familjetyper eller de stordriftsfördelar som kan finnas. För att göra detta justeras därför hushållsinkomsten här i enlighet med en av de ekvivalensskalor som föreslagits av OECD (1982). Här divideras hushållsinkomsten med en nämnare där en vuxen individ ges vikten 1, en potentiell partner ges vikten 0,7 och varje barn ges vikten 0,5. Detta mått förväntas ge en mer realistisk bild av de ekonomiska resurser som står till hushållsmedlemmarnas förfogande än vad den totala hushållsinkomsten gör.¹⁶ Inkomsten refererar till år 1990 snarare än 1991. Skälet till detta är att trots att datamaterialet innehåller information också för inkomståret 1991 så innehåller det inte information om respondentens familjesituation för hela detta år eftersom intervjun genomfördes före årets slut (i huvudsak under årets första två kvartal). Således kan individer som levde i ett intakt par vid intervjutillfället ha skilt sig senare under året medan de frånskilda kan ha inlett ett nytt sammanboende. Av detta skäl behöver inte den justerade inkomsten för 1991 vara ett valitt mått på ekonomiska resurser.¹⁷

En annan dimension av individens ekonomiska villkor är om hon eller han har tillgång till en ekonomisk buffert eller en s.k. *kontantmarginal*. Variabeln syftar på om individen kan få fram 10 000 kronor inom loppet av en vecka om det skulle behövas. Denna variabel ger en indikation på ekonomisk trygghet som går utöver den som ges av en hög inkomst, även om korrelationen mellan dessa båda mått på materiell välfärd givetvis är hög.

En sista indikator på ekonomisk status är om respondenten erfarit ekonomiska svårigheter. Denna dikotomiserade variabel refererar till dem som under de senaste tolv månaderna "haft svårigheter att klara de löpande utgifterna för mat, hyra, räkningar m.m." och dem som inte haft det.

Övriga variabler. *Antalet förvärvsarbetstimmar* är det antal timmar per vecka som individen spenderar i förvärvsarbete (i anställning), arbete i jordbruk, egen firma, bisyssla, extraknäck eller s.k. fritt yrke. *Antalet hushållsarbetstimmar* motsvarar det antal timmar per vecka som respondenten ägnar åt matinköp, matlagning, disk, tvätt, strykning, annan klädvård och städning. Individens *utbildningsnivå* är den högsta utbildning hon eller han har avslutat. Här urskiljs fem nivåer: (i) grundskola (eller motsvarande), (ii) lägre yrkesutbildning, (iii) 2-årigt gymnasium, (iv) 3/4-årigt gymnasium och (v) universitets- eller högskoleexamen. Analyserna innehåller också kontroller för respon-

dentens *ålder* (i antal år), *barn i hushållet* (om respondenten har barn under 18 år boende hos sig) och *barn utanför hushållet* (om respondenten har barn under 18 år som bor i annat hushåll än respondentens eget).

Metod

Då den beroende variabeln är kontinuerlig genomförs analyserna med OLS-regressioner där resultaten presenteras i form av estimat. För kontinuerliga oberoende variabler (t.ex. inkomst) uttrycker estimatet den förändring i den beroende variabeln som genereras av en enhets förändring i den oberoende variabeln. I fokus för vårt intresse står emellertid en kategoriserad oberoende variabel, familjetyp 1981-1991, där intakta par utgör referenskategori. För sådana oberoende variabler refererar estimaten till skillnader i den beroende variabeln mellan de olika kategorierna. Värdet för intakta par sätts här till 0 och positiva respektive negativa avvikelser från detta värde för de två andra familjetyperna uttrycker en sämre respektive bättre psykisk hälsa med motsvarande antal skalsteg. Då ett högre värde på den beroende variabeln motsvarar en sämre psykisk hälsa innebär således en positiv avvikelse från referenskategorin att den aktuella kategorin uppvisar en sämre psykisk hälsa och vice versa.

Resultat

Uppger frånskilda att de har ett lägre psykiskt välbefinnande än individer i intakta par? I Tabell 2 redovisas resultaten av en OLS-regression för att besvara denna fråga. Här särredovisas resultaten för kvinnor och män. Modell 1 inkluderar endast variablerna familjetyp 1981-1991 och ålder och visar att frånskilda kvinnor och män förvisso uppger att de har en sämre psykisk hälsa än individer i intakta par. Avvikelsen mellan grupperna är statistiskt signifikant för båda könen. Frånskilda kvinnor har i genomsnitt 0,98 och frånskilda män har 0,69 enheter mer på den beroende variabeln.¹⁸ Situationen för de omgifna är mer fördelaktig. En separat analys (redovisas ej i tabellform) visar att estimatet för omgifna män avviker signifikant från estimatet för frånskilda män på 5-procentsnivån ($p = 0,0279$) och estimatet för omgifna kvinnor avviker från estimatet för frånskilda kvinnor på 10-procentsnivån ($p = 0,0845$). Även om det finns tendenser till att de omgifna (särskilt kvinnorna) rapporterar en sämre psykisk hälsa än individer i intakta par så är skillnaderna inte statistiskt säkerställda.

TABELL 2. PSYKISK OHÄLSA 1991 (OLS-REGRESSION), EFTER FAMILJETYP 1981-1991 OCH KÖN, KONTROLLERAT FÖR ANDRA FAKTORER.

Modell	Kvinnor			Män		
	1	2	3	1	2	3
<i>Psykisk ohälsa 1981</i>		0.35***	0.32***		0.47***	0.45***
<i>Familjetyp 1981-91</i>						
Intakt par	0	0	0	0	0	0
Fränskild	0.98***	0.80***	0.45*	0.69***	0.60***	0.56**
Omgift	0.42	0.16	0.13	0.10	0.14	0.11
<i>Ålder 1991</i>	0.02***	0.01**	0.00	0.01	0.00	-0.01†
<i>Utbildningsnivå 1991</i>						
Grundskola			0			0
Lägre yrkesutbildning			-0.17			-0.10
2-årigt gymnasium			-0.26†			0.05
3/4-årigt gymnasium			-0.29			-0.17
Universitets- och högskoleexamen			-0.34			-0.10
<i>Justerad disponibel inkomst 1990/10 000</i>			0.02			0.00
<i>Kontantmarginal 1991 (ja)</i>			-0.08			-0.28**
<i>Ekonomiska svårigheter 1991 (ja)</i>			0.94***			0.39*
<i>Socialt stöd 1991 (ja)</i>			0.03			-0.46*
<i>Hög umgängesfrekvens med vänner 1991 (ja)</i>			-0.23*			-0.05
<i>Hög umgängesfrekvens med släktingar 1991 (ja)</i>			0.24*			0.12
<i>Antal hushållsarbetsstimmar per vecka 1991</i>			-0.02**			0.01
<i>Antal förvävarbetsstimmar per vecka 1991</i>			-0.01**			-0.01**
<i>Barn ≤ 18 år i hushållet 1991</i>			-0.25			-0.05
<i>Barn ≤ 18 år utanför hushållet 1991</i>			-0.46			-0.19
<i>Intercept</i>	-0.06	-0.06	3.55***	0.31	0.32†	2.14***
Justerat R ²	0.03	0.15	0.19	0.01	0.19	0.21
Antal observationer	1,172			1,168		

*** p ≤ 0.001; ** p ≤ 0.01; * p ≤ 0.05; † p ≤ 0.10.

Såväl fränskilda kvinnor som män rapporterar alltså en sämre psykisk hälsa än dem som lever i ett intakt par eller är omgiftna. Skillnaden mellan fränskilda kvinnor och kvinnor i intakta par förefaller vara större än motsvarande skillnad hos männen. En separat analys med båda könen (redovisas ej i tabellform) avslöjar dock inte någon signifikant interaktionsterm mellan familjetyp och kön vilket indikerar att det inte finns någon skillnad efter familjetyp mellan könen.

Som noterats ovan har det argumenterats att frånskildas lägre psykiska välbefinnande inte är en konsekvens av skilsmässan, eller andra faktorer förknippade därmed, utan snarare att individer som lider av psykisk ohälsa, redan till att börja med, löper en större risk att skilja sig, d.v.s. att det rör sig om en selektionseffekt där skillnaden i psykisk hälsa mellan grupperna går att härleda till en tidpunkt före skilsmässan. För att studera huruvida så är fallet inkluderades en kontroll för psykisk ohälsa år 1981 i modell 2. Om den sämre psykiska hälsan bland frånskilda minskar eller upphör helt skulle detta vara ett stöd för argumentet att det finns en selektionseffekt. Om estimatet tvärtom påverkas mycket lite eller inte alls kan detta tolkas som ett stöd för att den psykiska hälsan verkligen *försämras* i samband med skilsmässan, d.v.s. att skilsmässan, eller omständigheter förknippade med densamma, *orsakar* en nedgång i det psykiska välbefinnandet. Som framgår i modell 2 minskar skillnaden i psykisk ohälsa mellan familjetyperna något för båda könen när en kontroll för hälsoläget år 1981, d.v.s. tio år före det senaste intervjuutillfället, läggs in i modellen. Minskningen är emellertid begränsad, endast ca. 18 procent ($1-(0,80/0,98)$) för kvinnor och 13 procent ($1-(0,60/0,69)$) för män. Således indikerar resultaten i dessa analyser att det inte finns någon permanent selektion till skilsmässa, d.v.s. frånskildas sämre psykiska hälsa år 1991 kan, generellt sett, inte förklaras av att dessa individer hade en sämre psykisk hälsa redan år 1981, även om det finns vissa tendenser i den riktningen.

Givet att den psykiska hälsan förändras i negativ riktning i samband med en skilsmässa, vad är det i denna erfarenhet som ger denna effekt? I den teoretiska bakgrunden ovan angavs ett antal möjliga förhållanden som kan förändras till följd av en skilsmässa och som, i sin tur, kan ha en negativ inverkan på individens psykiska välbefinnande. För att pröva betydelsen av dessa förhållanden adderas kontroller för ett antal indikatorer på ekonomiska villkor, socialt nätverk och stöd och olika typer av tidsallokering i modell 3. Vidare tillkommer kontroller för individens utbildningsnivå och huruvida hon/han har barn under 18 år boende i eller utanför sitt hushåll. Denna analys visar att flera av dessa förhållanden är korrelerade med psykisk ohälsa. Både för kvinnor och män kan skillnader i tillgång till socialt nätverk och stöd, ekonomiska resurser och tidsallokering förklara en viss del av skillnaden i psykisk ohälsa mellan individer. I fokus här står emellertid frågan om skillnader i dessa olika förhållanden kan förklara skillnaden i psykiskt välbefinnande mellan familjetyper. Till viss del verkar detta vara fallet för båda könen men effek-

ten är klart starkare för de frånskilda kvinnorna. När variablerna i modell 3 introduceras i analysen reduceras skillnaden i psykisk ohälsa mellan frånskilda kvinnor och kvinnor i intakta par med mer än 40 procent (från 0,80 till 0,45 vilket motsvarar en reduktion med 44 procent). Effekten för frånskilda män och omgifna av båda könen är klart mindre. Bland männen kan variablerna i modell 3 förklara mycket lite av skillnaden i psykiskt välbefinnande helt enkelt därför att det bara finns marginella variationer i de flesta av dessa variabler mellan män i olika familjetyper. För kvinnor är de mest betydelsefulla faktorerna när det gäller familjetypsskillnader indikatorerna på ekonomisk status (kan ej utläsas i tabellen) medan indikatorerna på socialt nätverk och stöd och andra förhållanden endast har en begränsad inverkan.

De förhållanden som kontrolleras för i modell 3 kan således inte helt förklara det lägre psykiska välbefinnandet bland frånskilda; för såväl kvinnor som män kvarstår statistiskt säkerställda skillnader — till de frånskildas nackdel. Förklaringen till den återstående skillnaden måste således sökas på annat håll än i de förhållanden som inkluderats i modellen så här långt. En möjlig förklaring är givetvis den kris individen kan ha erfarit i samband med skilsmässan och därefter. Andra möjliga förklaringar är den känsla av misslyckande som en skilsmässa kan innebära eller det faktum att individen är ensamstående i sig. Vilken av dessa förklaringar som äger störst giltighet kan inte avgöras med föreliggande datamaterial men vissa indikationer kan ändå ges.

Som noterades ovan uppvisade de som senare kom att skilja sig en något sämre psykisk hälsa redan vid det första intervjutillfället, år 1981, d.v.s. före skilsmässan. Men gäller detta oavsett hur långt fram i tiden skilsmässan ligger? Man kan anta att graden av t.ex. äktenskapliga problem och konflikter mellan makarna ökar ju närmare i tid före skilsmässan man kommer medan dessa problem kan vara små eller obefintliga en relativt lång tid före skilsmässan. Tid till skilsmässan kan således användas som en approximation för äktenskapets kvalitet ur dessa aspekter. Förekomsten av äktenskapliga problem kan i sin tur antas inverka menligt på individens psykiska hälsa. För att studera betydelsen av tiden fram till skilsmässan presenteras resultat från en separat analys av psykisk ohälsa år 1981, efter år för skilsmässan, i den övre delen av Tabell 3. Notera att i denna analys studeras således inte inverkan av en skilsmässa på den psykiska hälsan eftersom måttet på psykisk hälsa föregår skilsmässan i tid. Här är istället tanken att fånga inverkan av atmosfären i äktenskapet på den psykiska hälsan före skilsmässan.¹⁹

Det framgår att kvinnor som kom att skilja sig generellt sett rapporterade 0,58 högre poäng på ohälsindex än kvinnor som fortsatte leva med samma partner under hela tidsperioden. Bland männen återfinns inte någon sådan effekt. Mer detaljerade analyser ger vid handen att den sämre psykiska hälsan bland kvinnor helt kan hänföras till dem som skilde sig inom fyra år från 1981 (d.v.s. 1981-1985). Resultaten visar således att ett lägre psykiskt välbefinnande föregår skilsmässan med några år bland kvinnor. En möjlig förklaring till detta är just att äktenskapet på ett eller annat sätt upplevs som otillfredsställande. Resultaten indikerar också att den sämre psykiska hälsan bland dem som kom att skiljas inom fyra år inte går att hänföra till permanent selektion eftersom kvinnor som skilde sig senare inte uppgav att de hade ett lägre psykiskt välbefinnande år 1981 än de kvinnor som fortsatte leva med samma partner under hela tidsperioden. Återigen är det så att motsvarande resultat inte gäller för männen.

TABELL 3. PSYKISK OHÄLSA 1981 RESPEKTIVE 1991 OCH ÅR FÖR SKILSMÄSSA (OLS-REGRESSION), EFTER FAMILJETYP OCH KÖN, KONTROLLERAT FÖR ÅLDER.

	<i>Psykisk ohälsa 1981</i>			
	Kvinnor		Män	
	1	1	1	1
<i>Modell</i>				
<i>Familjetyp 1981-91</i>				
Intakt par	0	0	0	0
Frånskild 1981-1991 ^a	0.58**		0.00	
Frånskild 1981-1985 ^a		0.77***		-0.06
Frånskild 1986-1991 ^a		0.31		0.11
Antal observationer	1, 171		1,157	
	<i>Psykisk ohälsa 1991</i>			
	Kvinnor		Män	
	1	2	1	2
<i>Modell</i>				
<i>Familjetyp 1981-91</i>				
Intakt par	0	0	0	0
Frånskild 1981-1985 ^b	0.47†	0.19	0.89***	0.82***
Frånskild 1986-1991 ^b	1.13***	1.03***	0.28	0.25
Antal obseravtioner	1,118		1,102	

*** $p \leq 0.001$; ** $p \leq 0.01$; * $p \leq 0.05$; † $p \leq 0.10$.

^a Denna kategori inkluderar de omgifna.

^b Denna kategori inkluderar endast dem som var ensamstående år 1991.

Modeller:

1: Familjetyp 1981-1991 + Ålder.

2: 1 + Psykisk ohälsa 1981.

En intressant fråga som följer av dessa resultat är om den psykiska hälsan försämras *ytterligare* av en skilsmässa. För att analysera om det finns effekter av en skilsmässa på kort sikt måste, idealt sett, data om det psykiska välbefinnandet samlas in vid flera tillfällen med relativt korta tidsintervall. Tyvärr är sådana data inte tillgängliga här. Långtidseffekter av en skilsmässa låter sig emellertid analyseras. I den nedre delen av Tabell 3 presenteras resultat från en analys av psykisk ohälsa år 1991 där de frånskilda kategoriserats efter hur lång tid som gått sedan de skilde sig; skilsmässan har antingen inträffat under perioden 1981-1985 eller 1986-1991. Här framgår att kvinnor som skilde sig under den första perioden rapporterar ett lägre psykiskt välbefinnande än kvinnor i intakta par (modell 1). Men när en kontroll för hälsoläget 1981 läggs in i modellen upphör skillnaden att vara statistiskt signifikant (modell 2). Detta resultat tyder på att kvinnors psykiska välbefinnande inte försämras ytterligare efter en skilsmässa.

Kvinnor som skilt sig relativt nyligen (1986-1991) mår år 1991 klart sämre psykiskt än andra grupper (modell 1). Detta kan emellertid inte alls förklaras av hälsoläget år 1981 (modell 2). Att döma av de resultat som redovisats ovan innebär detta sannolikt inte att hälsan försämrades efter skilsmässan utan snarare att en försämring i det psykiska välbefinnandet föregick skilsmässan. Denna förhöjda risk för psykisk ohälsa förefaller emellertid avta över tid efter skilsmässan.

För män uppstår det oväntade resultatet att de vars skilsmässa ligger längre tillbaka i tiden uppvisar en sämre psykisk hälsa år 1991 än män i intakta par medan män som skilde sig relativt nyligen inte avviker från den senare gruppen. Det finns åtminstone två möjliga tolkningar av detta resultat, med motsatt kausalitetsordning. Å ena sidan kan män som fortfarande är ensamstående en längre tid efter en skilsmässa (sex år eller mer) påverkas negativt av att de inte inlett ett nytt sammanboende; den negativa effekten av att leva som ensamstående kan således förstärkas över tid. Å andra sidan kan män med en dålig psykisk hälsa ha särskilt svårt att finna en ny partner och inleda ett nytt sammanboende.

En annan hypotes är att en skilsmässa påverkar den frånskildes psykiska hälsa på ett mer negativt sätt ju mer hon investerat i form av t.ex. tid och känslor i förhållandet. Ju större dessa investeringar är desto mer torde skilsmässan betraktas som en förlust och/eller ett misslyckande. För att pröva denna hypotes genomförs en analys där bara de frånskilda ingår (redovisas ej

i tabellform). Betydelsen av två indikatorer på investeringar i förhållandet prövas. För det första görs antagandet att individer som var *gifta* år 1981 påverkas mer negativt av en familjeupplösning än de som var *samboende*. För det andra prövas antagandet att ju längre tid förhållandet varat desto mer negativt borde en skilsmässa påverka parterna. Resultaten av denna analys stöder inte någon av dessa hypoteser. Varken civilstånd eller förhållandets längd har ett statistiskt signifikant samband med psykisk ohälsa, vare sig för män eller kvinnor och vare sig de båda faktorerna prövas för sig eller tillsammans i samma modell.²⁰

I den avslutade empiriska analysen riktas fokus mot frånskilda mödrar. Lever dessa under villkor som är associerade med ett särskilt lågt psykiskt välbefinnande? Givet t.ex. egen ålder rapporterar här föräldrar, såväl mödrar som fäder med hemmaboende respektive frånlevande barn under 18 år, en bättre psykisk hälsa än de som inte har barn. Detta samband når emellertid inte statistisk signifikans (se Tabell 2). En separat analys visar också att frånskilda och sammanboende mödrar mår psykiskt bättre än motsvarande kvinnor utan barn under 18 år.²¹ Interaktionstermen mellan familjetyp och huruvida individen har barn eller ej är inte statistiskt signifikant vilket indikerar att inverkan av föräldraskap på det psykiska välbefinnandet inte skiljer sig åt mellan kvinnor i de två familjetyperna (redovisas ej i tabellform).²²

Ovan diskuterades huruvida inverkan på den psykiska hälsan av en identisk tidsallokering är olika för frånskilda och sammanboende mödrar; detta som en konsekvens av att ensamstående mödrar förväntas ha sämre möjligheter till tidsflexibilitet för hem- och förvärvsarbete. Här prövas därför hypotesen att den tid en mor använder för dessa sysslor påverkar henne på olika sätt beroende på om hon är ensamstående eller sammanboende. Om hypotesen överensstämmer med verkliga förhållanden bör vi således finna signifikanta interaktionstermer mellan familjetyp och tidsanvändning för förvärvs- respektive hushållsarbete i en statistisk analys.

I Tabell 4 presenteras resultat från OLS-regressioner där enbart frånskilda mödrar och mödrar i intakta par ingår (se också fotnot 11). I den första modellen kontrolleras för förhållanden som är bekanta från tidigare analyser. Till modellerna 2 respektive 3 har de interaktionstermer som nämns ovan adderats. Resultaten visar att medan interaktionen mellan civilstånd och förvärvsarbetsstimmar per vecka nästan når statistisk signifikans på 10-procentsnivån ($p = 0,1054$) så är motsvarande interaktionsterm mellan civilstånd och

tid som spenderas med hushållsgöromål klart signifikant. Slutsatsen av dessa analyser är att medan frånskilda mödrar uppvisar ett högre psykiskt välbefinnande ju mer tid de använder för hushållsarbete och, i viss mån, för förvärvsarbete, så finns det inget motsvarande samband för sammanboende mödrar. Vad detta säger är att det psykiska välbefinnandet hos två mödrar, där en är frånskild och en är sammanboende, kontrollerat för ett stort antal andra förhållanden, påverkas på olika sätt om de allokerar sin tid på ett identiskt sätt. Frånskilda mödrars psykiska hälsa är positivt korrelerad med en ökad tidsanvändning för hushållssysslor. Tolkningen av detta resultat är emellertid inte uppenbar. En möjlighet är att frånskilda kvinnor av en eller annan anledning inte kan utföra de hushållsgöromål de anser nödvändiga och att den psykiska hälsan påverkas negativt av detta. Motsvarande mödrar i tvåföräldrafamiljer kan istället "delegera" dessa sysslor till sin partner. Marginalavkastningen i form av att hinna med nödvändigt hushållsarbete är därför mycket liten för dessa mödrar. En annan möjlig tolkning är att den kausala riktningen på sambandet är den omvända, d.v.s. tidsallokeringen påverkar inte det psykiska välbefinnandet utan det är istället tvärtom så att ensamstående mödrar med dålig psykisk hälsa har svårt att hinna eller orka med hushållsarbete i samma utsträckning som ensamstående mödrar med bättre psykisk status.

TABELL 4. MÖDRAR OCH PSYKISK OHÄLSA 1991 (OLS-REGRESSION), EFTER FAMILJETYP 1981-1991,
KONTROLLERAT FÖR ANDRA FAKTORER.

Modell	Mödrar		
	1	2	3
Psykisk ohälsa 1981	0.12**	0.12**	0.11**
Familjetyp 1981-91			
Intakt par	0	0	0
Frånskild	0.47†	-1.14	2.22***
Ålder 1991	0.00	0.00	0.00
Utbildningsnivå 1991			
Grundskola	0	0	0
Lägre yrkesutbildning	-0.34	-0.37†	-0.31
2-årigt gymnasium	-0.36†	-0.38†	-0.39†
3/4-årigt gymnasium	-0.33	-0.37	-0.33
Universitets- och högskoleexamen	-0.36	-0.37	-0.34
Justerad disponibel inkomst 1990/10 000	0.02	0.02	0.02
Kontantmarginal 1991 (ja)	-0.11	-0.11	-0.13
Ekonomiska svårigheter 1991 (ja)	0.65**	0.64**	0.61**
Socialt stöd 1991 (ja)	-0.09	-0.14	-0.11
Hög umgängesfrekvens med vänner 1991 (ja)	0.06	0.06	0.07
Hög umgängesfrekvens med släktingar 1991 (ja)	0.06	0.06	0.07
Antal hushållsarbetstimmar per vecka 1991	0.00	0.00	0.00
Antal förvärvsarbetstimmar per vecka 1991	-0.01	-0.01	-0.01
Barn ≤ 18 år utanför hushållet 1991	-0.37	-0.36	-0.29
Frånskild*Antal förvärvsarbetstimmar per vecka 1991		.04	
Frånskild*Antal hushållsarbetstimmar per vecka 1991			-.09***
Intercept	2.59***	2.65***	2.35***
Justerat R ²	0.05	0.06	0.08
Antal observationer	459		

*** p ≤ 0.001; ** p ≤ 0.01; * p ≤ 0.05; † p ≤ 0.10.

Sammanfattande diskussion

Analyserna i denna uppsats syftar till att undersöka om, och i så fall hur, en skilsmässa är relaterad till en mycket viktig aspekt av individens levnadsvillkor, nämligen det psykiska välbefinnandet. Den empiriska prövningen visar att ett sådant samband verkligen existerar. År 1991 uppvisar både kvinnor och män som skilt sig under den senaste tioårsperioden och lever som ensamstående en klart sämre psykisk hälsa än de som levt med samma partner sedan 1981. Skillnaden kan inte förklaras av en generell skillnad i psykisk hälsa redan vid det första undersökningstillfället; det förefaller istället som om välbefinnandet *försämras* för de frånskilda under tidsperioden.

Tidigare forskning har pekat på betydelsen av försämrade ekonomiska villkor och en försvagning av det sociala nätverket och socialt stöd som förklaring till de frånskildas sämre psykiska hälsa. Vid kontroller med flera indikatorer på dessa förhållanden reduceras förvisso skillnaden i psykisk ohälsa mellan familjetyperna men endast marginellt för män och till närmare hälften för kvinnor. Det psykiska välbefinnandet för frånskilda av båda könen är således fortfarande lägre än för individer i intakta par också efter att hänsyn tagits till skillnader i dessa levnadsvillkor. Förklaringen till den återstående skillnaden måste därför sökas i andra förhållanden än de ovanstående. En uppenbar möjlighet är att skilsmässan i sig utgör en sådan påfrestning eller livskris att den påverkar det psykiska välbefinnandet på ett negativt sätt. En viktig fråga är då om en försämring i den psykiska hälsan föregår skilsmässan eller om den följer först när skilsmässan är ett faktum. Om det förra gäller är det tveksamt om det lägre välbefinnandet bland frånskilda kan beskrivas som en *effekt* av skilsmässan. Det är, under sådana omständigheter, rimligare att anta att det finns en eller flera andra faktorer som orsakar *både* psykisk ohälsa och en ökad skilsmässorisk. Sådana faktorer kan vara äktenskapliga problem av skilda slag eller allvarliga konflikter mellan makarna. Tidigare studier, som visat att individer som lever i olyckliga äktenskap rapporterar ett lägre psykiskt välbefinnande än vad frånskilda gör, utgör stöd för en sådan hypotes (Gove et al. 1983; Ross 1995). Om, istället, en försämring i den psykiska hälsan uppträder efter skilsmässan är det rimligt att hänföra denna till en effekt av skilsmässan, förutsatt, naturligtvis, att andra förhållanden som är associerade med en skilsmässa är kontrollerade.

De analyser som genomförs här avslöjar ett antal intressanta resultat och skillnader mellan könen. För det första, kvinnor som var sammanboende är

1981, skilde sig under perioden 1981-1991 och var ensamstående vid den senare tidpunkten, uppvisade generellt sett en sämre psykisk hälsa redan år 1981. Detta lägre välbefinnande kan emellertid helt och hållet hänföras till de kvinnor som kom att skilja sig inom en relativt kort tid (maximalt fyra år) vilket indikerar att den psykiska ohälsan föregår skilsmässan, möjligen som en effekt av ett olyckligt äktenskap. Det är dock osannolikt att den sämre psykiska hälsan är en effekt av permanent selektion eftersom kvinnor som kom att skilja sig en längre tid än fyra år efter det första undersökningstillfället *inte* uppvisade en sämre psykisk hälsa än dem som fortsatte leva med samma partner under hela tidsperioden.

För det andra är ovanstående slutsats inte giltig för båda könen. Männens psykiska status varierar inte med familjetyp år 1981 utan den sämre psykiska hälsan bland frånskilda år 1991 måste istället helt hänföras till en negativ förändring under tidsperioden. Detta resultat överensstämmer med tidigare forskning som visat att kvinnor uppger fler äktenskapliga problem och att de upplever dem tidigare i äktenskapet än vad män gör. Kvinnor initierar också en skilsmässa oftare än vad män gör (Kelly 1989; Wadsby & Svedin 1992).

För det tredje, försämras den psykiska hälsan ytterligare av en skilsmässa? Nej, så verkar åtminstone inte vara fallet för kvinnor på längre sikt. Kvinnor vars skilsmässa ligger minst sex år tillbaka i tiden, rapporterar visserligen en lägre grad av psykisk hälsa år 1991 än kvinnor i intakta par men denna skillnad kan till fullo förklaras av de förras lägre psykiska välbefinnande redan år 1981. En *ytterligare* försämring efter skilsmässan förekommer således inte för dessa kvinnor. Kvinnor vars skilsmässa ligger närmare tillbaka i tiden har emellertid upplevt att deras psykiska hälsa försämrats under tidsperioden. Baserat på de resultat och slutsatser som presenterats ovan är det troligt att försämringen i den psykiska hälsan föregick skilsmässan och att denna effekt kommer att avta med tiden.

För det fjärde, återigen är dessa resultat inte giltiga för båda könen. Män som skilde sig mer än fem år före 1991 års intervju rapporterar en klart sämre psykisk hälsa än männen i intakta par medan detta inte gäller för män som skilt sig mer nyligen. Vad kan detta bero på? Det är vanligare att män inleder ett nytt sammanboende efter en skilsmässa eller en separation än att kvinnor gör det. Män inleder också ett nytt sammanboende kortare tid efter upplösningen av ett parförhållande (Cherlin 1992).²³ Med detta i åtanke är det möj-

ligt att män som inte inlett ett nytt sammanboende inom sex år efter sin skilsmässa eller separation utgör en mycket selekterad grupp vars psykiska skick efter skilsmässan är sådant att de har små möjligheter att finna en ny partner även om de så önskar eller vars psykiska status förvärrats av det faktum i sig att de inte funnit någon ny partner.

Att individer som senare kom att skilja sig uppvisar en sämre psykisk hälsa än dem som kom att leva vidare i ett intakt parförhållande har konstaterats också i tidigare studier (Booth & Amato 1991; Doherty et al. 1989; Mastekaasa 1995). I Mastekaasas studie, som baseras på ett norskt datamaterial, avtar emellertid inte effekten av skilsmässa över tid. Individer som skilde sig 4-8 år bakåt i tiden uppvisar samma låga nivåer av psykiskt välbefinnande som dem som skilde sig mer nyligen. En möjlig förklaring till skillnaden i resultat mellan Mastekaasas studie och den föreliggande kan vara att den förra inte särskiljer effekten för kvinnor och män. I den empiriska prövning som genomförs här framkommer att medan effekten av skilsmässa klingar av för kvinnor över tid så ökar den tvärtom för män. Detta ger, i genomsnitt, en förändring som motsvarar den som återfanns i den norska studien. Det finns således skäl att utgå från mäns och kvinnors olika erfarenheter i framtida studier av familjeupplösningars effekter för det psykiska välbefinnandet.

Resultaten i denna svenska studie avviker också på andra sätt från tidigare internationella undersökningar. Hughes (1989) visar t.ex. att föräldraskap är förknippat med ett sämre psykiskt välbefinnande bland frånskilda kvinnor i USA än bland kvinnor i tvåföräldrafamiljer. Så är inte fallet här. Föräldrar har generellt sett en bättre psykisk hälsa än dem som inte har barn (0-18 år) och skillnaden mellan föräldrar och icke-föräldrar är inte till mindre fördel bland de frånskilda än bland de sammanboende, om något gäller motsatsen. En möjlig förklaring till denna skillnad kan vara de social- och familjepolitiska skillnader som finns mellan Sverige och USA. Den ekonomiska situationen är t.ex. klart mer gynnsam för ensamstående mödrar i Sverige (Gähler 1998; Smeeding 1992; Wong et al. 1993) och den svenska barnomsorgen är både subventionerad och mer utbyggd än i USA (Ergas 1991). Tillsammans kan dessa program, jämfört med situationen i USA, innebära mindre ekonomiska och tidsmässiga restriktioner för svenska föräldrar i allmänhet och ensamstående föräldrar i synnerhet och de psykiska påfrestningarna av föräldraskapet reduceras därmed. Till detta kommer att den psykiska hälsan hos ensamstående föräldrar med frånlevande barn inte påverkas negativt av detta. En bidragande orsak

kan vara att en majoritet av föräldrarna med frånlevande barn ändå uppger att de träffar sina barn kontinuerligt. Denna andel har ökat över tid (SCB 1995a).

Analysen som presenteras i denna uppsats visar att en identisk tidsallokering påverkar ensamstående och sammanboende mödrar på olika sätt. Den tid som används till hushållsgöromål är positivt korrelerad med psykisk hälsa för de ensamstående mödrarna medan ett sådant samband inte finns för de sammanboende mödrarna. Tolkningen av detta resultat är inte okomplicerad. Det kan vara så att den psykiska hälsan hos ensamstående mödrar som inte tycker sig ha tillräckligt med tid att utföra hushållssysslor eller ägna sig åt sina barn i den utsträckning de skulle önska (jfr. Rydenstam 1992) påverkas negativt. Sammanboende mödrar, å andra sidan, har en större möjlighet att fördela sin tid i enlighet med sina preferenser och vissa sysslor kan utföras av partnern. I jämförelse med de ensamstående mödrarna har således de sammanboende mödrarna sannolikt större möjligheter att vara flexibla. En annan möjlig tolkning är att ensamstående mödrar med nedsatt psykiskt välbefinnande saknar ork och energi att utföra hushållsarbete i samma utsträckning som andra ensamstående mödrar, d.v.s. kausalitetsordningen är omvänd gentemot den föregående tolkningen. För att till fullo genomlysna detta resultat och utveckla tolkningen krävs vidare analyser baserade på data om t.ex. fri tid, tid spenderad med barnen och information om kvinnans preferenser. Vidare måste data samlas in vid flera tillfällen med relativt korta tidsintervall för att den kausala ordningen ska låta sig fångas.

Vad gäller psykisk hälsa avviker omgifta individer inte i något avseende från individer i intakta par. Det faktum att omgifta uppvisar en bättre psykisk status än de frånskilda kan ha åtminstone två olika förklaringar. Å ena sidan kan den psykiska hälsan förbättras i samband med att ett nytt sammanboende inleds. Å andra sidan kan de individer som erfarit en kraftig försämring av den psykiska hälsan i samband med skilsmässan vara de som har svårast att hitta en ny partner. Tyvärr är det inte görligt att med föreliggande data avgöra vad som kommer först — hönan eller ägget.

Avslutningsvis finns det skäl att säga några ord om betydelsen av civilstånd, eller snarare om civilståndets bristande betydelse. I denna studie görs huvudsakligen ingen åtskillnad mellan gifta och samboende. Resultatet från en av de analyser som genomförs här visar emellertid att detta inte påverkar de slutsatser som dras här. Effekten på den psykiska hälsan av att uppleva en

familjeupplösning som gift avviker inte från att uppleva en upplösning som samboende. Detta kan tyda på att den känslomässiga investering som samboende gör inte är mindre än för de gifta generellt sett. Den psykiska hälsan efter en skilsmässa verkar inte heller vara beroende av det antal år paret levt tillsammans innan de skilde sig eller separerade. Tillsammans kan dessa resultat tolkas så att de senaste decenniernas förändring i den svenska familjestrukturen inte har minskat familjesituationens betydelse för individernas psykiska välbefinnande.

Acknowledgment

Jag vill tacka Jan O. Jonsson för värdefulla kommentarer i samband med en tidigare version av denna text. Detta projekt har erhållit ekonomiskt stöd från Socialvetenskapliga Forskningsrådet (FO294/2000).

Noter

Denna uppsats är en reviderad och översatt version av en text som ursprungligen publicerades på engelska i avhandlingen *Life After Divorce* (Gähler 1998).

¹ Översättning från franskan av "Partir, c'est mourir un peu...", Edm. Haracourt (1891), se Holm (1939/1995).

² Begreppet separation syftar här på upplösningen av ett samboende medan skilsmässa refererar till upplösningen av ett äktenskap. Då inget annat uttryckligen nämns görs ingen åtskillnad mellan äktenskap och samboende respektive skilsmässa och separation i denna uppsats. Begreppet sammanboende används som ett samlande begrepp för äktenskap och samboende.

³ I uppsatsen används omväxlande begreppen psykiskt välbefinnande och psykisk hälsa som beskrivning av samma fenomen.

⁴ I Sverige är kunskapen om en familjeupplösningens inverkan på individens levnadsvillkor fortfarande mycket begränsad. Den följande diskussionen baserar sig därför huvudsakligen på amerikanska och, i viss mån, brittiska studier.

⁵ Översättning från engelskan av författaren. Originaltexten lyder: "information leading the subject to believe that he is cared for and loved...esteemed and valued... [and] that he belongs to a network of communication and mutual obligation".

⁶ En skandinavisk studie visar att det kan finnas en stor spridning i nätverkets storlek bland ensamstående mödrar. Medan vissa av dessa mödrar endast har ett begränsat umgänge med andra vuxna (mest med släktingar), har andra relativt stora nätverk, de är "gängmedlemmar" som umgås med andra ensamstående mödrar (Lassbo 1992).

⁷ Detta stöds av en svensk studie som påvisar en interaktionseffekt mellan kön och familjetyp i tillgången till socialt stöd. Medan det inte finns någon skillnad i tillgång till socialt stöd mellan män och kvinnor som lever med en partner saknar ensamstående män detta stöd i större utsträckning än vad ensamstående kvinnor gör (Lennartsson 1993).

⁸ Dessa variabler är viktiga som förklaringar till skillnader i psykisk hälsa också mel-

lan kvinnor i de två familjetyperna men betydelsen av inkomst är klart större.

⁹ Originaltexten lyder: "...the gender-linked division of labor and emotion within marriage continue their influence over the social and psychological experience outside of it".

¹⁰ Det bör noteras att den eventuella negativa effekten av ett ökat arbetsutbud i form av t.ex. stress för ensamstående mödrar, kan upphävas av de positiva effekter som en ökad inkomst ger. Ett korrekt test av den unika betydelsen av tidsallokering förutsätter således en kontroll för inkomst.

¹¹ Här begränsas analyserna till mödrar då gruppen frånskilda fäder med barn i hus hållet är alltför liten för att meningsfulla analyser ska kunna genomföras.

¹² Levnadsnivåundersökningar genomfördes också 1968 och 1974. För en mer utförlig beskrivning av datamaterialet, se Erikson och Åberg (1984) och Fritzell och Lundberg (1994).

¹³ Detta tillvägagångssätt följer Lundberg (1990).

¹⁴ Av de sammanboende individer som deltog i 1981 års undersökning deltog 88 procent av dem som fanns i urvalspopulationen i 1991 års undersökning. Om de 12 procent som inte deltog i 1991 års undersökning på ett systematiskt sätt avviker från de deltagande, antingen avseende den oberoende variabeln (familjetyper) eller den beroende variabeln (psykisk ohälsa), så kan det innebära att de resultat som presenteras här är snedvridna och inte överensstämmer med de resultat som skulle ha erhållits om samtliga respondenter deltagit vid båda undersökningstillfällena. Av naturliga skäl är det tyvärr omöjligt att veta om de som inte deltog i 1991 års undersökning avviker från dem som deltog vad gäller dessa förhållanden. Det finns emellertid indicier som pekar mot att de resultat som redovisas här är tillförlitliga. För att studera om bortfallet avviker från dem som deltog vid båda undersökningstillfällena, vad gäller familjetyper, kan officiell statistik användas. Under perioden 1981-1991 upplöstes mellan 1,1 och 1,2 procent av alla existerande äktenskap årligen (SCB 1995b). Detta innebär att av 1 000 existerande äktenskap år 1981 borde mellan 886 och 895 fortfarande finnas till tio år senare ($0,988^{10} = 0,886$ och $0,989^{10} = 0,895$). Således kan ungefär 89 procent av föreliggande urval förväntas tillhöra kategorin intakta par år 1991. Denna slutsats kompliceras emellertid av det faktum att samboende par har en upplösningsrisk som är 2-3 gånger högre än för äktenskap (SCB 1990). I det urval som studeras här var 79,9 procent gifta år 1981 medan 20,1 procent var samboende. Om dessa faktum tas med i beräkningarna, nämligen att samboende par löper 2-3 gånger större risk att separera än gifta makar och att den årliga skilsmässorisen var 1,1-1,2 procent, kan vi förväntas oss att mellan 84,7 och 87,6 procent lever i ett intakt par år 1991. Dessa estimat kompliceras emellertid ytterligare av att ett antal samboende par har gift sig under perioden. Således borde en något högre andel än den ovan angivna återfinnas i kategorin intakta par år 1991. Denna andel korresponderar tämligen väl med den andel som faktiskt återfinns i den aktuella kategorin i urvalet (88,9 procent) varför det inte finns skäl att anta att bortfallet på något remarkabelt sätt avviker från respondenterna vad gäller familjetyper. Det finns dock möjligen en svag tendens till att individer i intakta par med något större sannolikhet finns i svarandekategorin.

Analys har också genomförts för att studera om bortfallet avviker från dem som deltagit vid båda undersökningstillfällena avseende psykisk ohälsa år 1981. Dessa analyser visar att bortfallet rapporterade en signifikant sämre psykisk hälsa vid det första

undersökningstillfället. Givet att bortfallet har en något större sannolikhet att återfinnas bland de frånskilda, är det således möjligt att den psykiska ohälsan bland de frånskilda underskattas något år 1991. Detta betyder emellertid inte nödvändigtvis att estimaten för de frånskilda, vad gäller förändring i psykisk ohälsa mellan 1981 och 1991, är snedvridna.

¹⁵ Tyvärr refererar dessa variabler enbart till om man själv besöker eller tar emot besök från vänner och släktingar; umgänge på andra platser ingår alltså inte här.

¹⁶ Alternativa analyser har genomförts, dels med hushållsinkomst, dels med förändringen i justerad inkomst mellan de båda undersökningstillfällena. Resultaten av dessa analyser avviker endast marginellt från dem som presenteras här.

¹⁷ Ett litet antal respondenter skilde sig sent under 1990 eller under 1991. I dessa fall refererar inkomsten för år 1990 till en tidpunkt när individen fortfarande var sammanboende. Totalt sett överskattas därför inkomsten för de frånskilda något. Resultat av analyser där dessa individer inte är inkluderade avviker dock endast marginellt från de resultat som redovisas här.

¹⁸ Tyvärr innehåller datamaterialet ingen information om den tid respondenten tillbringar med eventuella barn.

¹⁹ Medelpoängen för alla kvinnor är 1,03 (med en standardavvikelse på 1,55) och 0,62 för män (med en standardavvikelse på 1,50).

²⁰ Betydelsen av sammanboendets tidslängd prövades på två sätt: (i) som en kontinuerlig (metrisk) variabel (i antal år), (ii) som en dikotomiserad variabel som urskiljer om paret levit samman upp till tre år eller mer.

²¹ Den genomsnittliga poängen på ohälsindex är 1,07 för frånskilda mödrar, 0,69 för mödrar i tvåföräldrafamiljer, 2,46 för frånskilda kvinnor utan barn och 1,14 för deras sammanboende motsvarighet.

²² Om något är föräldraskap mer positivt associerat med psykisk hälsa för de frånskilda än för sammanboende kvinnor.

²³ En svensk studie där både tidigare gifta och samboende ingår visar att skillnaden mellan könen i sannolikhet att inleda ett nytt sammanboende generellt sett är liten. Tidigare gifta män inleder dock klart oftare ett nytt sammanboende än vad tidigare gifta kvinnor gör (Bernhardt 1995).

Referenser

- Acock, A. C. & Demo, D. H. (1994) *Family Diversity and Well-Being*. Thousand Oaks, CA.: SAGE Publications.
- Bernhardt, E. (1995) "Repartnering in Contemporary Sweden: A Study of the Transition to Second Partnership", uppsats presenterad vid Nordiska sociologförbundets årsmöte, Helsingfors, 9-12 juni, 1995.
- Bird, C. E. (1997) "Gender Differences in the Social and Economic Burdens of Parenting and Psychological Distress", *Journal of Marriage and the Family* 59:809-823.
- Bloom, B. L., White, S. W. & Asher, S. J. (1979) "Marital Disruption as a Stressful Life Event", s 184-200 i *Levinger, G. & Moles, O. C. (red) Divorce and Separation. Context, Causes, and Consequences*. New York, NY: Basic Books.
- Booth, A. & Amato P. (1991) "Divorce and Psychological Stress", *Journal of Health and Social Behavior* 32:396-407.
- Cherlin, A. J. (1992) *Marriage, Divorce, Remarriage*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Cobb, S. (1976) "Social Support as a Moderator of Life Stress", *Psychosomatic Medicine* 38:300-314.
- Cohen, P., Johnson, J., Lewis, S. A. & Brook, J. S. (1990) "Single Parenthood and Employment. Double Jeopardy?", s 117-132 i *Eckenrode, J. & Gore, S. (red) Stress Between Work and Family*. New York, N.Y.: Plenum Press.
- Doherty, W. J., Su, S. & Needle, R. (1989) "Marital Disruption and Psychological Well-Being", *Journal of Family Issues* 10:72-85.
- Dohrenwend, B. S., Krasnoff L., Askenasy, A. R. & Dohrenwend, B. P. (1978) "Exemplification of a Method for Scaling Life Events: The PERI Life Events Scale", *Journal of Health and Social Behavior* 19:205-229.
- Ergas, Y. (1991) "Child-care Policies in Comparative Perspective. An Introductory Discussion", s 173-199 i *OECD Social Policy Studies No. 8 Lone-Parent Families. The Economic Challenge*. Paris: OECD.
- Erikson, R. & Åberg, R. (1987) *Welfare in Transition. A Survey of Living Conditions in Sweden 1968-1981*. Oxford: Clarendon Press.
- Flood, L. & Gråsjö, U. (1997) "Tid för barn, tid för arbete. En undersökning av svenska hushålls tidsanvändning", s 159-188 i *Ahrne, G. & Persson, I. (red) Familj, makt och jämställdhet*. SOU 1997:138. Stockholm: Fritzes.

- Frankenhaeuser, M. (1993) *Kvinnligt, manligt, stressigt*. Höganäs: Wiken.
- Fritzell, J. & Lundberg, O. (1994) *Vardagens villkor. Levnadsförhållanden i Sverige under tre decennier*. Stockholm: Brombergs.
- Gerstel, N., Riessman C. K. & Rosenfield, S. (1985) "Explaining the Symptomatology of Separated and Divorced Women and Men: The Role of Material Conditions and Social Networks", *Social Forces* 64:84-101.
- Gove, W. R. (1972) "The Relationship Between Sex Roles, Marital Status, and Mental Illness", *Social Forces* 51:34-44.
- Gove, W. R., Hughes, M. & Briggs Style, C. (1983) "Does Marriage Have Positive Effects on the Psychological Well-Being of the Individual?", *Journal of Health and Social Behavior* 24:122-131.
- Gove, W. R. & Shin, H-C. (1989) "The Psychological Well-Being of Divorced and Widowed Men and Women", *Journal of Family Issues* 10:122-144.
- Gunnarsson, L. & Cochran, M. (1990) "The Social Networks of Single Parents: Sweden and the United States", s 105-116 i Cochran, M., Lerner, M., Riley, D., Gunnarsson, L. & Henderson Jr., C. R. (red) *Extending Families. The Social Networks of Parents and Their Children*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gähler, M. (1997) "Ekonomiska konsekvenser av skilsmässa - skillnader mellan kvinnor och män", s 224-261 i Ahrne, G. & Persson, I. (red) *Familjen och ekonomisk jämställdhet mellan kvinnor och män*. SOU 1997:138. Stockholm: Fritzes.
- Gähler, M. (1998) *Life After Divorce. Economic, Social and Psychological Well-being Among Swedish Adults and Children Following Family Dissolution*. Dissertation Series, No. 32. Stockholm: Swedish Institute for Social Research.
- Hemström, Ö. (1996) "Is Marriage Dissolution Linked to Differences in Mortality Risks for Men and Women?", *Journal of Marriage and the Family* 58:366-378.
- Holden, K. C. & Smock, P. J. (1991) "The Economic Costs of Marital Dissolution: Why Do Women Bear a Disproportionate Cost?", *Annual Review of Sociology* 17:51-78.
- Holm, P. (1939/1995) *Bevingade ord*. Stockholm: Bonniers.
- Holmes, T. H. & Rahe, R. H. (1967) "The Social Readjustment Scale", *Journal of Psychosomatic Research* 17:213-218.

- Hopper, J. (1993) "The Rhetoric of Motives in Divorce", *Journal of Marriage and the Family* 55:801-813.
- Hughes, M. (1989) "Parenthood and Psychological Well-Being Among the Formerly Married. Are Children the Primary Source of Psychological Distress?", *Journal of Family Issues* 10:463-481.
- Hörnqvist, M. (1997) "Familjeliv och arbetsmarknad för män och kvinnor", s 189-223 i Ahrne, G. & Persson, I. (red) *Familjen och ekonomisk jämställdhet mellan kvinnor och män*. SOU 1997:138. Stockholm: Fritzes.
- Kelly, J. B. (1989) "How Adults React to Divorce", s 427-440 i Henslin, J. M. (red) *Marriage and Family in a Changing Society*. New York, NY: The Free Press.
- Kitson, G. C., Benson Babri, K., Roach, M. J. & Placidi, K. S. (1989) "Adjustment to Widowhood and Divorce. A Review", *Journal of Family Issues* 10: 5-32.
- Kitson, G. C. & Morgan, L. A. (1990) "The Multiple Consequences of Divorce: A Decade Review", *Journal of Marriage and the Family* 52:913-924.
- Kurdek, L. A. (1990) "Divorce History and Self-reported Psychological Distress in Husbands and Wives", *Journal of Marriage and the Family* 52:701-708.
- Lassbo, G. (1992) "'I'll Get by with a Little Help of My Friends.' The extra- and intra-familial relations of the one-parent family", s 71-86 i Björnberg, U. (red) *One-parent Families. Lifestyles and Values*. Amsterdam: SISWO.
- Lennartsson, C. (1993) *Fritid och social förankring. Om förändring och sociala skillnader under perioden 1981 till 1991*. Stockholm: Institutet för social forskning.
- Lorenz, F. O., Simons, R. L. & Chao, W. (1996) "Family Structure and Mother's Depression", s 65-77 i Simons, R. L. & Associates, *Understanding Differences Between Divorced and Intact Families. Stress, Interaction, and Child Outcome*. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.
- Lorenz, F. O., Simons, R. L., Conger, R. D., Elder, G. H. Jr., Johnson, C. & Chao, W. (1997) "Married and Recently Divorced Mothers' Stressful Events and Distress: Tracing Change Across Time", *Journal of Marriage and the Family* 59:219-232.
- Lundberg, O 1990. *Den ojämlika ohälsan. Om klass- och könsskillnader i sjuklighet*. Institutet för social forskning avhandlingsserie, nr 11. Stockholm: Institutet för social forskning.

- Mastekaasa, A. (1995) "Marital Dissolution and Subjective Distress: Panel Evidence", *European Sociological Review* 11:173-185.
- McLanahan, S. S. (1983) "Family Structure and Stress: A Longitudinal Comparison of Two-Parent and Female-headed Families", *Journal of Marriage and the Family* 45:347-357.
- McLanahan, S. & Adams, J. (1987) "Parenthood and Psychological Well-Being", *Annual Review of Immunology* 5:237-257.
- McLeod, J. D. & Shanahan, M. J. (1993) "Poverty, Parenting, and Children's Mental Health", *American Sociological Review* 58:351-366.
- Menaghan, E. G. (1985) "Depressive Affect and Subsequent Divorce", *Journal of Family Issues* 6:295-306.
- Menaghan, E. G. & Lieberman, M. A. (1986) "Changes in Depression Following Divorce: A Panel Study", *Journal of Marriage and the Family* 48:319-328.
- Milardo, R. M. (1987) "Changes in Social Networks of Women and Men Following Divorce. A Review", *Journal of Family Issues* 8:78-96.
- Moen, P. (1992) *Women's Two Roles. A Contemporary Dilemma*. New York, N.Y.: Auburn House.
- Nermo, M. (1994) "Den ofullbordade jämställdheten" s 161-183 i Fritzell, J. & Lundberg, O. (red) *Vardagens villkor. Levnadsförhållanden i Sverige under tre decennier*. Stockholm: Brombergs.
- Oakley, A. (1992) *Social Support and Motherhood*. Oxford: Blackwell.
- OECD (1982) *The OECD List of Social Indicators*. Paris: OECD.
- Pearlin, L. I. & Johnson, J. S. (1977) "Marital Status, Life-Strains and Depression", *American Sociological Review* 42:704-715.
- Peterson, R. R. (1989) *Women, Work, & Divorce*. New York, NY: State University of New York Press.
- Raschke, H. J. (1987) "Divorce", s 597-624 i Sussman, M. B. & Steinmetz, S. K. (red) *Handbook of Marriage and the Family*. New York, N.Y.: Plenum Press.
- Rosengren, A., Wedel, H. & Wilhelmsen, L. (1989) "Marital Status and Mortality in Middle-Aged Swedish Men", *American Journal of Epidemiology* 129:54-64.
- Ross, C. E. (1995) "Reconceptualizing Marital Status as a Continuum of Social Attachment", *Journal of Marriage and the Family* 57:129-140.
- Rydenstam, K. (1992) *I tid och otid. En undersökning om kvinnors och*

- mäns tidsanvändning 1990/1991*. Levnadsförhållanden. Rapport nr. 79. Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- SCB. (1990) *Familjebildning och familjeupplösning under 1980-talet*. Demografiska rapporter 1990:1. Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- SCB. (1995a) *Barn och deras familjer 1992-93*. Levnadsförhållanden. Rapport 89. Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- SCB. (1995b) *Skilsmässor och separationer - bakgrund och utveckling*. Demografiska rapporter 1995:1. Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- Schöningh, I. (1992) "A Friend in Need is a Friend Indeed. Friendships of Separated and Divorced Single Mothers", s 87-99 i Björnberg, U. (red) *One-parent Families. Lifestyles and Values*. Amsterdam: SISWO.
- Simons, R. L., Johnson, C. & Lorenz, F. O. (1996) "Family Structure Differences in Stress and Behavioral Predispositions", s 45-64 i Simons, R. L. & Associates *Understanding Differences Between Divorced and Intact Families*. Stress, Interaction, and Child Outcome. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.
- Smeeding, T. M. (1992) "Why the U.S. Antipoverty System Doesn't Work Very Well", *Challenge January-February*:30-35.
- Thoits, P. A. (1995) "Stress, Coping, and Social Support Processes: Where Are We? What Next?", *Journal of Health and Social Behavior Extra Issue*:53-79.
- Voydanoff, P. (1990) "Economic Distress and Family Relations: A Review of the Eighties", *Journal of Marriage and the Family* 52:1099-1115.
- Wadsby, M. & Svedin, C. G. (1992) "Divorce: Different Experiences of Men and Women", *Family Practice* 9:451-460.
- Weiss, R. S. (1976) "The Emotional Impact of Marital Separation", *Journal of Social Issues* 32:135-145.
- Weiss, R. S. (1979) *Going It Alone. The Family Life and Social Situation of the Parent*. New York: Basic Books.
- Wilcox, B. L. (1981) "Social Support in Adjusting to Marital Disruption. A Network Analysis", s 97-115 i Gottlieb, B. (red) *Social Networks and Social Support*. Beverly Hills, CA.: SAGE.
- Wong, Y-L. I., Garfinkel, I., McLanahan, S. (1993) "Single-Mother Families in Eight Countries: Economic Status and Social Policy", *Social Service Review June*:177-197.

Abstract

In this paper data from the 1981 and 1991 Swedish Level of Living Surveys is used to analyze any impact of divorce on the individual's psychological well-being. The longitudinal structure of the data set makes it possible to follow respondents, and any change in their civil status, over time. Respondents are categorized into three family types: 1) Intact couple (those who continued living with the same partner during the period 1981-1991), 2) Remarried (those who divorced or separated and were living with a new partner in 1991), and 3) Divorced (the divorced and separated who were living alone in 1991). The results do, in fact, reveal that divorcees, both female and male, reported a lower psychological well-being in 1991 than their married and cohabiting counterparts. This is only to a very limited extent due to divorcees having a lower well-being already before the divorce (in 1981) and the difference in well-being cannot be entirely explained by other factors (such as income or access to social support) either.

Key words: Divorce, Psychological well-being, Sweden.